

металлургические предприятия. В результате класс предпринимателей возрастал количественно и розширял социальную среду своего происхождения.

SUMMARY

THE SIDES OF THE FORMING OF BOURGEOISIE OF DONEZSK REGION IN THE SECOND PART OF XIX CENTURY

Dovzhuk I.V. (Lugansk)

The stratum of businessmen was developing and growing stronger in the period after reform. Forming of the industrial bourgeoisie took place. The great coal-metallurgical plants were formed. As a result a stratum of businessmen was growing up and increasing the social sphere of their origin.

ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЗАКАРПАТТЯ У СКЛАДІ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (1919 – березень 1939 рр.)

БЕДЬ В.В. (Ужгород)

Закарпаття, як відомо, перебувало у складі Чехословацької Республіки (ЧСР) протягом майже 20 років.

Одним із важливих, ключових питань вказано-го історичного періоду для населення краю є його політико-правове становище. Слід підкреслити, що дана проблема є багатогранною, багатоплановою. У зв'язку з цим торкнемося лише деяких політико-правових аспектів даної теми.

На нашу думку, в цій комплексній проблемі необхідно проаналізувати документи міжнародних угод і, зокрема, Сен-Жерменського мирного договору від 10 вересня 1919 року, в якому були викладені зобов'язання уряду ЧСР щодо забезпечення політико-правового становища Закарпаття в складі федерації.

З даної теми немає спеціального комплексного дослідження. Але деякі аспекти, в основному історичного плану, висвітлені. Свідченням цього є публікації як у нашій країні, так і за кордоном.

У нашій країні чи не найбільш значущими є публікації праць науковців Ужгородського національного університету.

Це, насамперед, праці Михайла Болдижара [2], і одна із праць, написана ним у співавторстві з доцентом юридичного факультету Кошицького

університету ім. П.Шафарика, П.Мосні (Словаччина), Миколи Вегеша [3] та інших.

Питання політико-правового становища Закарпаття у складі ЧСР розглядаються в II та V розділах колективної праці «Нариси історії Закарпаття» (том II) [10]. Серед зарубіжних публікацій особливе місце займають праці науковців української діаспори – вихідців із Закарпаття, які проживають, головним чином, у США і Канаді. Це праці Вікентія Шандора [12], Петра Стерча [8], Юліана Химинця [11] та інших. У 1997 році в м.Пряшеві (Словаччина) відбулася наукова конференція на тему «Підкарпатська Русь в історії Чехословаччини 1918-1939». Ряд виступів на конференції було присвячено питанням приєднання Закарпаття до ЧСР та його державно-правового статусу. Матеріали конференції були опубліковані [14].

Однак, оцінюючи вагомий внесок як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників історії Закарпаття, слід відзначити, що питання, пов'язані з державно-правовим статусом краю та русинів-українців у період між двома світовими війнами, поки що вивчені досить епізодично, не повністю. Тому для комплексного, всебічного охоплення політико-правових аспектів історичного розвитку Закарпаття у вказаний період потрібні дослідження не просто

історичних епізодів чи окремих питань, а широко-планові, об'єктивні, узагальнюючі розвідки науково-правового характеру на основі досягнень у галузі теорії держави і права та міжнародного права.

Провідне місце в дослідженнях повинно б мати вивчення як позитивного, так і негативного досвіду. У цьому плані повчальними є праці Вікентія Шандора. Вони написані на основі використання різноманітних документальних джерел, знання історії та основ міжнародного права, а також власного досвіду державотворення на Закарпатті.

В.Шандор уміло поєднує минуле й сучасні процеси суспільного розвитку. Ось один із багатьох прикладів: у своїх працях, листах він особливо глибоко і переконливо підкреслював важливість значення консолідації народу, лідерів політичних партій і організацій, без чого неможливо успішно виконувати поставлені завдання з розвитку національно-визвольного руху. Наводячи конкретні приклади для підтвердження вказаних висновків, він наголошував, що чвари, які мали місце в минулому (і нині точаться) між керівниками різних політичних партій та організацій за високі урядові посади, завжди призводили і призводять до розколу народу [9].

На Закарпатті в період його входження до складу ЧСР також діяло чимало політичних партій. За офіційними даними, на квітень 1923 року їх було 15 [7; С. 1-3]. Більшість із них об'єднувались за національними ознаками. Серед них були партії українського, русофільського, угорського та чеського напрямів. Однак питання політичної системи Закарпаття у період його входження до ЧСР та впливу на неї діяльності політичних партій очікують своїх дослідників (йдеться про комплексні дослідження).

Одним із перших вітчизняних дослідників питань політико-правового становища Закарпаття в 20-30-х роках був юрист, історик, громадський діяч, кандидат історичних наук, доцент, співзасновник Християнсько-народної спілки Закарпаття Василь Юрійович Ганчин (нині покійний). З цього питання він захистив 1971 року кандидатську дисертацію на тему «Політико-адміністративне становище Закарпаття в складі буржуазної Чехословацької Республіки (1919-1939рр.)».

Після розвалу в жовтні 1918 року Австро-Угорської монархії було проголошено та створено Чехословацьку Республіку. Водночас на основі рішень Сен-Жерменського мирного договору від 10 вересня 1919 року, підписаного в м. Сен-Жермен-он-Ле, що неподалік Парижа (Франція), між країнами-переможцями в першій світовій війні й Австрією, Закарпаття було включено до складу ЧСР.

У відповідних статтях вказаного договору Чехословацька Республіка (президент Масарик, міністр закордонних справ Бенеш) взяла на себе відповідні зобов'язання щодо врегулювання та забезпечення

політико-правового становища русинів-українців Закарпаття. Ключовим серед них було зобов'язання уряду ЧСР про надання краю широкої автономії для розбудови місцевого самоврядування на чолі з губернатором і представницьким законодавчим органом народу – Соймом.

Зокрема в рішеннях міжнародного договору зазначалося:

Частина II. Параграф 10.

Чехословацька Республіка зобов'язується встановити Руську Територію на південь від Карпат у кордонах, визначених головними Союзними і Дружніми державами, як автономну одиницю в Чехословацькій державі й надати їй найширше самоуправління, сумісне з цілісністю держави.

Параграф 11.

Країна русинів на південь від Карпат буде мати окремі Сойм. Цей Сойм буде мати законодавчу владу в усіх мовних, шкільних і релігійних питаннях, у справах місцевої адміністрації та в інших справах, які закони Чехословацької Республіки йому визначають. Губернатор Країни русинів буде іменований Президентом Чехословацької Республіки і він буде відповідати Сойму.

Параграф 12.

Чехословацька Республіка зобов'язується, що урядовцями в Країні русинів будуть призначатися, по можливості, мешканці цієї території.

Параграф 13.

Чехословацька Республіка забезпечує Країні русинів пропорційну репрезентацію в парламенті Чехословацької Республіки, в якій обере депутатів на підставі Конституції Чехословацької Республіки. Ці депутати не будуть мати право голосування у таких законодавчих питаннях, які будуть належати Руському Сойму [13].

Таким чином, міжнародна спільнота офіційно визнала природне право русинів-українців Закарпаття на національне самовизначення і надання краю широкої автономії, у складі Чехословацької Республіки.

Виходячи із політичної ситуації, що склалася в Європі і в світі, право реалізувати свої природні претензії на національне та державне самовизначення русинами-українцями було задекларовано в документах міжнародного Сен-Жерменського мирного договору з покладанням обов'язку на Чехословацьку Республіку забезпечити й гарантувати реалізацію цих положень у складі новоствореної федеративної держави.

Виходячи із правового змісту і тлумачення рішень Сен-Жерменського міжнародного мирного договору, слід зауважити наступне:

1. Міжнародна спільнота, і в тому числі Чехословацька Республіка, визнали, що русини-українці є окремою нацією, відмінною від угорців, чехів, словаків.

2. Русини-українці мають право на своє національне та державне самовизначення.

рнал со-

RT OF

dustrial
en wasАДІ
р.)

Словач-

акарпат-
цлах ко-
(том II)
ве місце
спори —
ловним
Шандора
і [11] та
(а) відбу-
патська
. Ряд ви-
итанням
ржавно-
ції булиітчизня-
карпаття,
ржавно-
аїнців у
що вив-
для ком-
правових
я у вказа-
просто

В.В., 2002

3. Русини-українці мають право на своє автономне державне утворення на правах найширшого самоврядування.

4. Русини-українці мають право на свій окремий законодавчий орган – Сойм з таких важливих питань:

- мовної політики;
- освіти;
- віровизнання;
- місцевої адміністрації та ін.

5. Русини-українці мають право на те, щоб краєм керував губернатор, котрого обирає або призначає Сойм, якому він підзвітний, і котрий тільки іменується Президентом Чехословаччини.

6. Русини-українці мають право з числа своєї нації посідати урядові посади в Країні русинів, тобто на Закарпатті.

7. Русини-українці мають право на пропорційній основі обиратися до складу федеративного парламенту Чехословацької Республіки.

Обов'язок забезпечити реалізацію вищезазначених прав русинів-українців було покладено на Чехословацьку Республіку, до складу якої на правах автономного утворення (одиниці) з правами найширшого самоуправління, сумісного з цілісністю держави, було включено «руську територію на південь від Карпат».

Де-юре 10 вересня 1919 року на міжнародному рівні природне право на національне та державне самовизначення русинів-українців Закарпаття, враховуючи конкретну політичну ситуацію в світі, було декларативно урегульовано.

Але де-факто вищезазначені права не були втілені в реальне життя. Чехословацька Республіка на чолі з президентом Томашем Масариком на виконання рішень Сен-Жерменського міжнародного мирного договору включила його положення щодо русинів-українців до змісту норм Конституції Чехословацької Республіки, яка була прийнята 29 лютого 1920 року революційним народним парламентом.

І хоча в нормах нової Конституції Чехословаччини і було обумовлено автономні права русинів-українців, але сама юридична процедура прийняття цих норм та практика їх реалізації викликають ряд правових застережень:

1. Новостворена Чехословацька Республіка поспішає прийняти свою Конституцію не з федералізованим законодавчим органом, тобто парламентом, а так званім революційним народним парламентом, який не був обраний народом держави, в тому числі й русинами-українцями.

2. Замість, аби узаконити самоврядне управління в Країні русинів, уряд Чехословацької Республіки в 20-х роках запроваджує централізовану адміністративну систему управління, яка проіснувала в краї аж до жовтня 1938 року. Так, 7 листопада 1919 року уряд ЧСР оприлюднив документ під назвою

«Генеральний статут про організації і адміністрації Підкарпатської Русі, приєднаної Паризькою конференцією до Чехословацької Республіки». У цьому документі вперше було дано офіційну назву краю «Підкарпатська Русь».

Як відомо, на території краю існувала введена 1919 року військова диктатура, яку було скасовано лише в 1923 році. Але, незважаючи на це, урядом ЧСР було вирішено створити в краї централізовану цивільну структуру місцевої влади.

Відповідно до згаданого документа було створено цивільне управління в місті Ужгороді для організації адміністрації краю. Виконання цього завдання урядом ЧСР було доручено чеському чиновнику Яну Брейхові.

У своїй діяльності Я.Брейха керувався положенням Генерального статуту та іншими урядовими документами, де визначалися повноваження губернатора та віце-губернатора краю. Посаду віце-губернатора обіймала людина чеської національності. Слід зазначити, що віце-губернатору безпосередньо підпорядковувались усі реферати, тобто відділи Цивільного управління краю. Він скріплював своїм підписом усі офіційні акти губернатора. Це означало, що віце-губернатор очолював виконавчу владу. Таким чином, віце-губернатор був довіреною особою президента і уряду країни. І це, незважаючи на те, що, з огляду на юрисдикцію, установлення посади віце-губернатора не мало законної підстави.

Президент і уряд країни приділяли особливу увагу добору кадрів, які відповідали за реалізацію політики держави.

На відповідальні посади урядовців призначалися, як правило, особи чеської національності. Про це засвідчує хоча б такий факт. У 1921 році в Закарпатті Ужгородський, Мукачівський, Березівський жупанати очолювали особи чеської національності [6].

Місцеві національні кадри з числа русинів-українців, серед яких було достатньо високоосвічених спеціалістів, на урядові посади в Підкарпатській Русі чехословацьким урядом, як правило, не призначалися.

3. У нормах Конституції Чехословацької Республіки було допущено ряд обмежень автономних прав русинів-українців, що не відповідало букві й духу Сен-Жерменського міжнародного мирного договору.

Наприклад:

- обмежено права губернатора та законодавчого органу Сойму;
- губернатор краю обирається чи призначається не Соймом, а іменується президентом ЧСР за поданням Уряду і є відповідальним також перед Соймом Підкарпатської Русі (назва краю за Конституцією). 20 квітня 1920 року розпорядженням Уряду (число 121, параграф 3) всю цивільну

владу в Підкарпатській Русі було передано віце-президентові, чим саме обмежено права губернатора і т.д.

4. Дискримінація з боку уряду ЧСР щодо населення краю в політико-правовому полі була і у виборчій системі. Зокрема, 1920 року в ЧСР були проведені парламентські вибори. На Закарпатті вони безпідставно не проводилися. Урядовці ЧСР вважали, що населення краю не дозріло в цьому плані. Подібні аргументації наводилися з метою відтягування надання автономії. Русини-українці, мовляв, не готові до самоврядування. Парламентські вибори в Підкарпатській Русі після настійливих вимог політичних партій відбулися тільки в березні 1924 року. Але в результаті проведення чергових парламентських виборів у країні 1925 року їх наслідки були анульовані.

Згідно з Конституцією ЧСР, у структурі виконавчої влади важлива роль відводилася судовим органам, поліції і жандармерії, тобто силовим міністерствам. Відповідно до документів, які регулювали їх діяльність, вони мали стояти на сторожі громадян країни. Проте аналіз їх практичної діяльності засвідчує, що ними нерідко порушувалося чинне законодавство, і зокрема законні права та інтереси русинів-українців. У Підкарпатській Русі це явище мало особливо виразний характер, що виявилось у діяльності поліції та жандармерії. Ними в ряді випадків застосовувалася вогнепальна зброя проти тих громадян, хто виступав за поліпшення свого соціально-економічного становища. Застосування вогнепальної зброї супроводжувалося кровопролиттям. Внаслідок цього мали місце поранення, вбивства.

5. У Генеральному статуті зазначалося, що вибори в Соїм у Підкарпатській Русі будуть проведені не пізніше, ніж через 90 днів після виборів до національних зборів Республіки. Але вони не були проведені, і обіцянка створення Соїму Підкарпатської Русі, як і надання краю статусу автономії, і надалі залишалися на папері.

6. Автономний статус Закарпаття було проголошено урядом ЧСР лише в жовтні 1938 року, коли над самою республікою нависла загроза її розвалу. Тільки 22 листопада 1938 року під тиском міжнародних політичних і внутрішніх факторів Чехословаччина виконала свої зобов'язання щодо надання де-юре автономних прав русинам-українцям (конституційний закон число 328), змінивши свій державний устрій на федеративний у складі Чехії, Словаччини та Підкарпатської Русі.

Однак і після 22 листопада 1938 року уряд Чехословаччини робив значні перепони на шляху реалізації в повному обсягу автономних прав русинів-українців. Вибори до Соїму безпідставно переносилися.

7. Тільки 14 березня 1939 року – фактично в день розпаду федеративної держави Чехословаччини, реалізуючи своє природне право на

національне та державне самовизначення, виявивши високу національну свідомість та політичну волю, проголосивши незалежну державу Карпатську Україну. На засіданні Соїму Карпатської України її президентом було обрано Августина Волошина. 15 березня Соїм Карпатської України де-юре і де-факто задекларували акт самовизначення русинів-українців і ввели на своїй території автономне самоуправління.

На жаль, агресія гортіївської Угорщини за підтримки фашистської Німеччини зупинила процес державотворення на території Карпатської України (Закарпаття).

Аналізуючи вищезазначене, можна зробити такі висновки.

1. Згідно з Сен-Жерменським міжнародним мирним договором світовим співтовариством 10 вересня 1919 року вперше де-юре було задекларовано право русинів-українців Закарпаття на своє національне та державне самовизначення, що в подальшому було нормативно закріплено і в Конституції Чехословацької Республіки.

2. Незважаючи на те, що Чехословацька Республіка на чолі з президентом Т.Масариком, будучи за своїми принципами, духом і спрямуванням демократичною державою, впродовж 20-30-х років де-факто так і не надала реальну автономію русинам-українцям Закарпаття. Більше того, уряд Чехословацької Республіки робив усе для того, щоб таку автономію не надати русинам-українцям.

3. Де-юре проголосивши право на національне та державне самовизначення, автономне утворення та власне самоуправління, Чехословацька Республіка на чолі з президентом Т.Масариком у 20-30-х роках порушила умови Сен-Жерменського міжнародного мирного договору і не виконувала впродовж майже 20 років положень власної Конституції щодо забезпечення реалізації природного права на самовизначення та автономне державне утворення русинів-українців Закарпаття.

4. Включення Закарпаття (Країни русинів) до складу Чехословаччини, а не Угорщини в першій половині ХХ століття позитивно вплинуло на розвиток національної самосвідомості, культури, освіти, віровизнання, державотворчих процесів, розвиток політичної системи та демократизації серед русинів-українців, але, з іншого боку, історія засвідчила й те, що Чехословацька Республіка, як раніше і Угорщина, проводила політику своєї національної експансії на території Підкарпатської Русі, що не відповідало інтересам корінного населення русинів-українців.

У всьому цьому виявились недалекоглядність та нещирість політики тодішнього уряду ЧСР і президента Т.Масарика щодо реального бажання забезпечити природне право русинів-українців на своє національне та державне самовизначення.

Поряд із тим, слід зазначити, що президент Чехословацької Республіки Т.Масарик, без сумніву, був мудрою людиною, видатним, демократично налаштованим і прогресивним політичним діячем Чехословацької Республіки, але, звичайно, в першу чергу діяв в інтересах свого народу – чехів. Що ж до належного забезпечення прав та інтересів

русинів-українців Закарпаття, то, на жаль, урядові кола Чехословацької Республіки на чолі з Т.Масариком у 20-30-х роках ХХ століття, як і Угорщини в минулому, не сприяли реальному втіленню в життя природного права на національне та державне їх самовизначення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болдижар М. Вхідження Закарпаття до складу Чехословаччини та його державно-правовий статус// Державно-правовий статус Закарпаття у складі Чехословаччини у 1919-1945 роках: Матеріали наук. Конф. 3-4 жовт. 1996.- Ужгород-Україна-Кошице-Словаччина.- С. 3-18.
2. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами: Матеріали до історії суспільно-політичних відносин.- Ужгород, 1993.- 159 с.; Болдижар М., Мосні П. Державно-правовий статус Закарпаття (Підкарпатської Русі) в складі Чехословаччини.- Ужгород, 2002.- С. 238.
3. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами (матеріали до історії суспільно-політичних відносин).- Ч. I.- Ужгород, 1996.- 96 с.
4. Болдижар М. Краю мій рідний: Наук.-популяр. нариси з історії Закарпаття.- Ужгород: Госпрозрахунк. ред.-видав. відділ комітету інформації.- 1998.- 230 с.
5. Вегеш М. Карпатська Україна 1938-1939 років у загальноєвропейському контексті. В 2-х томах.- Т. 1.- Ужгород, 1997.- С. 236; Т. 2.- С. 198.
6. ДАЗО.- Ф. 2.- Т. 2.- Од.зб. 54.- Арк. 35-38.
7. ДАЗО.- Ф. 63.- Оп.1.- Од.зб. 443.- Арк. 1-3.
8. Карпато-Українська держава: З історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках.- Ужгород, 1996.- 288 с.
9. Худанич В. Вікентію Шандору 90 років// Срібна Земля.- 1997.- 11 жовт.- С. 13.
10. Нариси історії Закарпаття.- Том II (1918-1945).- Ужгород, 1995.- 652 с.
11. Тернистий шлях до України.- Ужгород, 1996.- 384 с.
12. Шандор В. Закарпаття, історико-правовий нарис ІХ ст. до 1920 р.- Нью-Йорк.- 1992.- 292 с.
13. Шандор В. Спомини. - Том I. Карпатська Україна 1938-1939.- Ужгород, 1996.- 389 с.
14. Cesko-Slovenska historicka rocenka.- Brno, 1997.- S. 13-144.

РЕЗЮМЕ

ПОЛИТИКО-ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ЗАКАРПАТЯ В СОСТАВЕ ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ (1919 – март 1939 гг.)

Бедь В.В. (Ужгород)

Включение Закарпаття в состав Чехословацкой Республики на основании международного Сен-Жерменского мирного договора 10 сентября 1919 года было положительным явлением. В отдельных статьях этого договора было определено политико-правовое положение края – предоставление ему широкой автономии. Однако правительство ЧСР на протяжении почти двадцати лет не выполняло взятые на себя обязательства относительно автономного статуса края. Закарпатье в составе ЧСР достигло определенных успехов в демократизации общества, культуре, образовании. В этом была и заслуга президента страны Т.Масарика.

SUMMARY

POLITICO-LEGAL STATUS OF TRANS-CARPATHTHIA BEING A PART OF CZECHOSLOVAKIAN REPUBLIC (1919—march, 1939)

Bed V.V. (Uzhgorod)

The inclusion of Transcarpathia into the body of Czechoslovakian Republic on the basis of San-Zharmean peaceful agreement on September 10, 1919 was a positive fact. Politico-legal status of Transcarpathia was defined in certain articles of this agreement that is the concession of autonomy. However, over twenty years the government of Czechoslovakian Republic wasn't executing the functions concerning Transcarpathian status of autonomy. Transcarpathia being a part of Czechoslovakian Republic achieved certain success in democratization of society, culture and education owing to the president of the country T.Massaryk.